

18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi*

Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu*

Özet

Rusya I. Petro zamanında Karadeniz'e inme siyaseti izlemiş, ancak Prut'ta Osmanlı Devleti karşısında yenilgiye uğradıktan sonra yönünü Hazar'a çevirmek zorunda kalmıştır. 18. Yüzyıl başlarında Kafkasya ve Hazar'ın batı kıyılarına hakim olmak amacıyla İran seferine çıkmıştır. Fakat burada da Osmanlı Devleti'nin itirazı ve müdahalesiyle karşılaşmıştır. Bu makalede Rusya'nın İran seferi ve Kafkasya üzerindeki Osmanlı-Rus mücadelesi incelenmiştir. Buna ek olarak Rusya'nın İran seferi karşısında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyasi ve askeri hamleler değerlendirilmiştir. Üzerinde durulan bir diğer konu Kafkasya'daki Osmanlı-Rus mücadelesinde Lezgi meselesinin rolüdür. Diğer taraftan mücadelenin sonunda imzalanan İstanbul Anlaşması ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Osmanlı Devleti, Kafkasya, I. Petro

Caucasus Policy of Russia in the Early 18th Century: Peter the Great's Campaign of Iran

Abstract

Russia followed the policy of landing on the Black Sea in the time of Peter the Great. However, Russia was defeated by the Ottoman Empire in Prut. Afterwards Russia turned to the direction of the Caspian Sea. At the beginning of the 18th century Russia started Iranian expedition in order to control the Caucasus and to the western coasts of the Caspian Sea. However, Russia encountered with the intervention of the Ottoman Empire. This article focus on Russian-Ottoman struggle in the Caucasus and Russia's Iranian expedition of. In addition, the political and military actions of the Ottoman Empire

---

* Rusça kaynaklarda İran Seferi (Persidskiy pohod) olarak adlandırılan bu hareket aslında Kafkasya üzerine yapılmıştır. İran Seferi olarak adlandırılmasının sebebi bu dönemde bölgenin İran'ın elinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serdar.caycioglu@marmara.edu.tr. (ORCID ID: 0000-0002-2396-6022)
(Makale Gönderim Tarihi: 15.06.2017, Makale Kabul Tarihi: 10.08.2017)

against Russia's Iranian expeditions were evaluated. Another issue that is emphasized is the role of the Lezgi issue in the Ottoman-Russian struggle in the Caucasus. On the other hand, the Istanbul Treaty which was signed at the end of the struggle and its results were evaluated.

Keywords: Russia, Ottoman Empire, Caucasus, Peter the Great.

Giriş

Rusya I. Petro döneminde iktisadi, askeri ve idari alanlarda reformlar gerçekleştirerek büyüme yolunda önemli adımlar attı. İmparatorluk yolunda hızla ilerleyen Rusya'nın bu dönemdeki siyaseti "sıcak denizlere inmek" hedefi etrafında şekillendi. Bu maksatla Rusya, Osmanlı Devleti'ne ait Don nehrinin denize döküldüğü yerde bulunan Azak kalesini ele geçirmek için harekete geçti. Karadeniz'in kilidi sayılan Azak'ı 1696'da ele geçiren Rusya bununla yetinmeyerek Dinyeper boyundaki bazı Türk kalelerini de elde etti. Ancak Rusya'nın bu ilerleyişi 1711 Prut seferine kadar sürdü. Prut Barışıyla Azak kalesi Türklere iade edilerek, Dinyeper boyundaki Rus kaleleri yıkıldı.¹ Bundan sonra Rusya ilgisini Hazar'a döndürmek zorunda kaldı. Don ve İdil boyunda yaşayan başıbozuk Kazak topluluklarını yerlerinden sürgün ederek Kuzey Kafkasya'daki Terek ve Sunja nehirleri arasındaki topraklara yerleştirdi.² Burada kaleler ve stanitsalar (büyük Kazak köyleri) inşa etmek suretiyle Rusya'nın Kafkasya mücadelesinde önemli görev üstlenecek olan Kazak hattını oluşturmaya başladı.

Sefere Giden Süreç ve Hazırlıklar

Prut'ta Osmanlılar karşısında uğradığı başarısızlığın ardından, sıcak denizlere inme hedefine Karadeniz'den ulaşamayacağını anlayan I. Petro, güzergahını değiştirerek Kafkasya üzerine yoğunlaştı. Amacı Hazar kıyılarını ele geçirmek ve Hindistan'a kadar uzanan yolun durumunu öğrenmekti. I. Petro bu maksatla, 1714 yılından itibaren Aleksandr Bekoviç Çerkasski önderliğinde bir keşif heyetini

¹ Prut Seferi ve barışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, Prut Seferi ve Barışı : 1123 (1711), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü, Ankara 1951.

² William Edward David Allen, "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Çev. Serkan Acar, XXVIII / 1, 2013, s. 306-307.

Astrahan'dan Derbend ve Esterâbâd civarlarına gönderdi.³ Diğer taraftan 1716'da yakın adamlarından birisi olan Artemiy Petroviç Volinskiy'i elçi olarak İran'a yolladı.⁴ Elçi'nin görevleri; İran'da olup bitenler hakkında bilgi toplamak, İran üzerine yapılacak sefer sırasında yol üzerindeki otlakların durumunu tayin etmek ve bölgede Rus ticaretinin geliştirilmesi için girişimlerde bulunmaktı. Öncelikli olarak yapılması gerekenlerden birisi ekonomik girişimlerdi. Çünkü büyüyen Rusya için yeni hammaddeler, ticari ortaklar ve yeni pazarlar lazımdı.

Volinskiy, burada kaldığı süre içerisinde I. Petro'nun emirlerini yerine getirerek, bölge hakkında bir rapor hazırladı. Ayrıca fırsat buldukça, Şamahı'da bulunan Rus tüccarlarıyla görüşüp, onların problemlerini gidermeğe çalıştı.⁵ Şamahı'dayken Kartli Kralı VI. Vahtang ile haberciler aracılığıyla görüşerek, ileride yapılacak sefer sırasında Gürcülerin desteğini almaya çalıştı.⁶ Ermeni tüccarlarla da görüşen Volinskiy, bunların gizlice getirdiği Derbend kalesinin haritasını elde etti. Rusya'nın Dağıstan harekâtının arefesinde böyle bir haritanın elde edilmesi, I. Petro'ya oldukça önemli avantaj sağladı. Öte yandan, Şamahı'dan Astrahan'a kadar devam eden yolun vaziyeti belirsizdi. Volinskiy, yanındaki adamlarından A. Lopuhin'i, kervan yoluyla Astrahan'a göndererek bu yol hakkında malumat toplamak istedi. Normal şartlarda deniz yoluyla yapılması gereken bu yolculuğun karadan yapılmak istenmesi İran hükümetinin kabul edeceği bir durum değildi. Hazar boyundan devam ederek, Astrahan'da son bulacak olan bu seyahat, İran Şahı'nın I. Petro için göndereceği hediyelerin gemi yoluyla Astrahan'a ulaştırılmasının mümkün olmaması ileri sürülerek izah edildi. Volinskiy, A. Lopuhin'in geçtiği güzergâhın durumunu ayrıntılı olarak kayıt etmesini istedi. 1718 Mart ayında A. Lopuhin yola

³ *Poslannik Petra I na Vostoke: Posoltvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718-1725 godah*, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı İzdatelstva "Nauka", Moskva 1986, s. 8

⁴ Ş. A. Meshia, Y. Z. Tsintsadze, *İz İstorii Russko-Gruzinskih Vzaimootnoşeniy X-XVIII vv*, İzdatelstvo Soyuzu Pisateley Gruzii, Zarya Vostoka, Tbilisi 1958, s. 93.

⁵ Volinskiy'nin Şamahı'daki faaliyetleri için bkz. Okan Yeşilot, *Şah'ın Ülkesinde : Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 71-97.

⁶ N. A. Berdzenishvili, ve diğ., *İstoriya Gruzii (S Drevneysih Vremen do 60-X godov XIX veka)*, T. 1, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Uçebno-Pedagoğičeskoj Literaturı, Tbilisi 1962, s. 166.

koyularak Astrahan'a ulaştı. Volinskiy ise, buradan Petersburg'a giderek, İran ve Azerbaycan'daki müşahadelere I. Petro'ya bildirdi. Bu bilgilerden gayet memnun olan I. Petro, Volinskiy'i Astrahan'a vali olarak tayin etti ve ondan ileride gerçekleştireceği sefer için hazırlık yapmasını istedi.⁷

İsveç ile yaklaşık olarak 20 yıldır devam eden Kuzey Savaşları'nın, galibiyetle sonuçlanmasının ardından I. Petro, Hazar boyundaki vilayetlere yürümek için daha planlı hazırlıklar yapmaya başladı. Bu sırada Safevîlerin içerisindeki halk isyanları (Lezgi ve Kandehar'daki Afgan isyanları) çok ileri seviyelere ulaşmıştı. I. Petro, bu sırada Hazar'ın batı sahillerini tetkik etmek amacıyla, "Kutsal Aleksandr", "Kutsal Yekaterina" ve "Astrahan" isimli üç araştırma gemisinin yola çıkması emrini verdi. Özel seçilmiş 150 kişiden oluşan askerî heyet Astrahan'dan Hazar'a açıldı ve sahil boyunca ilerleyerek, Bakü körfezine kadar geldi. Hazar'ın batı kıyılarında yapılan tetkikat neticesinde, sahil sularının derinliği, denizdeki su akıntısının istikameti, limanlar ve su altındaki kayaların yüzeye olan yakınlığı öğrenildi.⁸

I. Petro'nun hedeflerinden birisi, doğu-batı ticaretinin önemli merkezlerinden biri olan, Şamahı'yı ele geçirmektir. Fakat bu sırada Çar'ın hedefine gölge düşürecek bir gelişme yaşandı: Şamahı'daki Lezgilerin liderliğini üstlenen Hacı Davud, Safevîlere karşı isyan hareketi başlatmış ve Rusya'dan yardım istemişti. Astrahan Valisi Volinskiy ile olan yazışmalarında, Hacı Davud'un niyeti sorulmuş, o da verdiği cevapta; amacının, Rusya'nın desteğiyle Şirvan'ı kızılbaş İran hâkimiyetinden kurtararak, burada müstakil bir devlet kurmak

⁷ Fuad Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *Azərbaycan Tarixi, (XIII-XVIII əsrlər)*, Red. Oqtay Əfəndiyev, III, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007*, s. 386-387.

⁸ Kutsal Yekaterina adlı geminin komutanı olan Saymanov, anılarını yazdığı seyahatnamesinde bu araştırma gezisinin detaylarını tasvir etmektedir. Elçin Qarayev, F. İ. Soymonovun "Xəzər dənizinin və orada həyata keçirilən Rusiya işğallarının, imperator Böyük Pyotrun tarixinin bir hissəsi kimi təsviri" adlı səyahetnaməsi *Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi*, Bakı 2006, s. 19-25; Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *a.g.e.*, s. 388.

olduğunu bildirmişti.⁹ Hacı Davud'un bu düşüncesi Rusya'nın planlarının tam aksi idi. I. Petro'nun yaptığı sefer hazırlıklarından habersiz olan Hacı Davud, Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'yı Safevîlerden temizlemek için hazırlıklar yapıyordu. Kaytak Usmisi Ahmed Han ile birleştikten sonra; Kuba, Müşkür ve Ahtıpara gibi kentlerden gelen Lezgilerle kendi askeri gücünü iyice artırarak 1721 Ağustos'unda Şamahı'yı ele geçirdi.¹⁰ Ayrıca burada mallarının yağmalanmasına razı olmayan Rus tüccarları Lezgilere top atışında bulununca, meydana gelen çatışmada tüccarlar öldürüldü.¹¹

I. Petro, İran'da merkezi hükümetin zayıflamasından istifade etmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin, Güney Kafkasya'ya yürümek sûretiyle, Rusya'nın Hazar kıyılarını ele geçirmesine mani olacağından endişe ediyordu. Bu sebeple 1722'de derhal harekete geçme kararı alan I. Petro, yürüyüşünü meşru kılmak için bir manifesto yayınlayıp, bunu A. Lopuhin ile birlikte Rus ordusunun geçeceği istikamette bulunan Hazar kıyısındaki kentlere gönderdi. Bu manifestoda; Rus harekâtının asıl sebebi, Şirvan isyanı zamanında Şamahı'da öldürülen Rus tüccarlarının intikamını almak, böylelikle Rusya'nın düşmanı olan isyancıları, özellikle Hacı Davud'u ve Surhay Han'ı cezalandırmak olarak gösterildi. Halka zarar verilmeyeceği ve insanların yaşadıkları yerleri terk etmesine bir mani olmadığı özellikle açıklandı. Bu manifesto Farsça, Rusça ve Türkçe hazırlanıp, Hazar kıyılarındaki ahaliye dağıtıldı.¹² Manifestonun Türkçe ve Farsça tercümesi Eflak Voyvodası iken Prut savaşından sonra Rusya'ya sığınan Dimitri Kantemir

⁹ İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 99.

¹⁰ Abdulakim Abdulkerimoviç Butayev, *Narodno-osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya tret XVIII veka)*, İzdatelstvo Mavel, Mahaçkala 2006, s. 79-82.

¹¹ Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *a.g.e.*, s. 391.

¹² John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989, s. 54; Butayev, *a.g.e.*, s. 101-102; Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *a.g.e.*, s. 393; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 418; Qarayev, *a.g.e.*, s. 44.

tarafından hazırlanıp Astrahan'da basıldı.¹³ Aslında bu manifestoda verilen mesajla, I. Petro'nun hazırlığını yaptığı İran seferinin gerçek sebebi gizleniyordu. Asıl hedef, önemli stratejik konuma sahip olan Hazar kıyılarını Rusya'ya ilhak etmektir. Buna ilave olarak I. Petro, Türk-Rus politikasında karşı karşıya geldiği ticaret merkezi olan Şamahı merkezli Şirvan'ı ele geçirmeyi amaçlıyordu. İşte bu maksatla I. Petro, Hazar kıyılarını ve Şirvan'ı ele geçirmek için Dağıstan üzerine sefere çıktı.¹⁴

I. Petro sefere çıkarken, Osmanlı Devleti'nin müdahalesini önlemek için, İstanbul'a gönderilen elçi İvan İvanoviç Neplüev aracılığıyla diplomatik hamlelerini kullandı. Amacının İran topraklarını zaptetmek olmadığını, tek gayesinin; daha önce Şamahı'da bulunan Rus tüccarlarını öldüren asi Lezgileri cezalandırmak olduğunu İstanbul'a bildirdi. Halbuki sefer için yapılan bütün hazırlıklar, bunun yalnızca Lezgileri cezalandırmak amacıyla yapılmadığını açıkça gösteriyordu.¹⁵

Lezgilerle ilgili yaşanan gelişmeler hakkında Neplüev, I. Petro'ya gönderdiği raporda; onların Türklerle aynı inanca ve mezhebe sahip olduklarını, Padişahı kendi hükümdarları gibi telakki ettikleri, onun adına sikke bastırdıkları ve camilerde onun adına hutbe okuttuklarını bildiriyordu.¹⁶ Şubat 1722'de Neplüev'e gönderilen talimat ile Hacı Davud'un Osmanlı himayesine girmemesi için elinden geleni yapması istendi. Neplüev, bu maksatla 21 Nisan 1722'de Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın huzuruna çıkarak, Lezgilerin Şamahı'da bulunan Rus tüccarlarını öldürüp mallarını yağmaladığını bildirdi. Bu olay karşısında Rusya'nın, adaletin tecellisini talep ettiğini ve Lezgilerin Osmanlı himayesine girmesini arzu etmediğini dile getirdi.¹⁷

¹³ Hazar kıyılarında dağıtılan manifestonun Türkçe tercümesi 1988'de çıkan aşağıdaki makalede yayınlanmıştır. Georges Cioranescu, "L'activité de Démètre Cantemir pendant la campagne russe en Perse (1722)", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 29/2, 1988, s. 269-271.

¹⁴ I. Petro'nun İran seferi sırasında Derbend'ten Doğu üzerine çok sayıda kıymetli el yazması eserler bulunmuştur. Bu eserlerin incelenmesi Rus doğubiliminin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. N. A. Smirnov, *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev: Arif Berberoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 35.

¹⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁶ Fatih Ünal, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüev*, Ordu 2010, s. 41.

¹⁷ Butayev, *a.g.e.*, s. 96; Ünal, *a.g.e.*, s. 41.

Neplüyev, yürüttüğü müzakereleri, İstanbul'da bulunan Fransız Elçisi Marquis de Bonnac¹⁸ ile de görüşüyor ve onunla fikir alışverişinde bulunuyordu. Bu sırada cereyan eden hadiselerle ilgili Bonnac'ın Neplüyev'e verdiği tavsiyeler, oldukça isabetliydi. Bonnac, eğer Rusya, Gürcistan taraflarından Osmanlı sınırına yaklaşmaz ve Hazar çevresiyle yetinirse, Osmanlı Devleti'nin bu duruma ses çıkarmayacağını söyledi. Ayrıca Rus Çarının, İran'a ait hiçbir toprak parçasını zaptetmeyeceğine dair, İstanbul'a yazılı bir teminat vermemesi gerektiği konusunda, Neplüyev'i uyardı. Çünkü Bonnac, gelecek yıllarda şartların değişebileceğini tahmin ediyordu. Ağustos 1722'de Reisülküttab Mehmed Efendi, eğer Rusya Lezgilerin gözünü korkutmak için Şamahı'yı işgal etmeyip muhasarayla yetinirse, kendileri için hoş olmasa da buna ses çıkarmayacaklarını Rus Elçiliği tercümanı Maltzev'e bildirdi. Ancak Şamahı'yı ele geçirir, İmereti ve Gürcistan'ı zaptetmek isterse, Osmanlı Devleti'nin buna asla müsaade etmeyeceğini de ekledi.¹⁹

I. Petro Sefere Çıkıyor

I. Petro, tüm diplomatik girişimlerini gerçekleştirdikten sonra sefer için ilk adımı attı. Çarın emri altında daha önce İsveç'e karşı savaşmış olan 30 bin kişilik seçkin ve deneyimli ordu bulunuyordu. Donanmadaki gemilerin sayısı da yük gemileriyle birlikte 442 civarındaydı. Sefere katılan donanmaya Amiral Apraksin komuta ediyor ve I. Petro da sefere bizzat iştirak ediyordu. 29 Temmuz 1722'de Astrahan'dan ayrılan donanma, 4 Ağustos'ta Terek ağzına geldi ve birlikler buradan karaya çıkartıldılar.²⁰ I. Petro burada bazı noktaları ele geçirdikten

¹⁸ Marquis de Bonnac, varlıklı ve asil bir ailenin oğlu olarak 1672'de Foix'de doğdu. 1711-1713 yılları arasında İspanya'da büyükelçi görevinde bulundu. Daha sonra 1716'da Fransa Kralı XV. Louis tarafından İstanbul elçisi olarak tayin edildi. Başarılı bir diplomat olan Bonnac 26 Şubat 1725'te İstanbul'daki görevini tamamlayarak Fransa'ya döndü. Bkz. Eray Akçay, *İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis de Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. XVI-XX.

¹⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 42-43.

²⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 418.

sonra, 12 Ağustos'ta Kumuk Şamhalı'nın karargâhı olan Tarku²¹ yakınlarına ulaştı.²² Burada onu Kumuk Şamhalı Adil Giray Han karşılayarak, çarın emrinde olduğunu bildirdi.²³ Derbend yakınlarındaki Ötemiş'e (Utamış) vardığında, Sultan Mahmud'un ordusu Ruslara hücum etti. Ancak Ötemişliler fazla dayanamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Ötemiş önderini bozguna uğrattıktan sonra, her tarafı yakıp yıkan Rus ordusu Derbend'e doğru ilerlemeye devam etti. 23 Ağustos 1722'de Ruslar hiçbir direnişle karşılaşmadan Derbend'e girdiler.²⁴ Şehrin naibi İmam Kulu Han, Derbend kalesinin iki gümüş anahtarını diz çökerek I. Petro'ya teslim etti. Hacı Davud tarafından uzun süre baskı altında tutulduğu için İmam Kulu Han, I. Petro'nun gelişine çok sevinmişti. Çünkü Çar'ın gelişi, onun için bir kurtuluş vesilesi olmuştu. I. Petro, İmam Kulu Han'a "General Mayor", yani "Tümgeneral" unvanı vererek, maaş bağladı. Ancak İmam Kulu Han'ın bu davranışı Derbend'in Sünnî sakinleri tarafından hoş karşılanmadı. Şehirde Ruslara karşı mukavemet eden taraftarların sayısı arttı. Çar'a karşı suikast planları yapan bu kesimin hazırlıkları bir müddet sonra ortaya çıkınca bu planı tertip edenler tutuklanarak hapsedildiler.²⁵

I. Petro, Derbend'ten ayrıldıktan sonra 30 Ağustos 1722'de Rubas nehrine doğru yaklaştı. Burada bulunan Tabasaran kalesinin yanına 600 kişilik bir garnizon yerleştirdi. Bu sırada birçok Tabasaran ve Küri/Kürin köylerinde yaşayan Lezgiler Rusların hâkimiyetine girdiler. I. Petro, birkaç gün içerisinde bütün Derbend ve Müşkür etrafında olan yerleri ele geçirdi. Böylece Ruslar, kısa bir süre içerisinde Sulak'tan

²¹ Tarku, Dağıstan Cumhuriyeti'nin başkenti Mahaçkala'ya 25-30 km uzaklıkta bulunan Kumuk Şamhallarının oturduğu merkezdir. Burası, Kumuk Türklerinin yaşadığı ve eski adıyla Temir-Han Şura, bugünkü adıyla ise Buynaksk olan şehrin yakınlarındadır.

²² BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z 1136/18 Eylül 1724

²³ I. Petro'nun sefere çıkmadan önce Adil Giray Han'la yaptığı yazışmalar onunla işbirliği içerisinde olduğuna işaret ediyor. I. Petro ile Kumuk Şamhalı Adil Giray'ın yazışmaları için bkz. *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, Red. B. B. Piotrovskiy, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1988, s. 408-410.

²⁴ Butayev, *a.g.e.*, s. 104; Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 418; Baddeley, *a.g.e.*, s. 55.

²⁵ Qarayev, *a.g.e.*, s. 48-53; *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, s. 414.

Müşkür'e kadar olan Hazar kıyılarının önemli bir bölümünü kendilerine tabii hale getirdiler.²⁶

Rusların Hazar Denizi boyunca ilerlemeleri, Bakü'de Rusya ile ticarî ilişkileri olan bazı kesimler tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak Bakü hâkimi Mehemed Hüseyin Han ve onu destekleyenler Rus ilerleyişinin karşındaydılar. I. Petro harekete geçmeden önce, Mehemed Hüseyin Han'a haber göndererek, kaleyi teslim etmesini istedi. Fakat Hüseyin Han bunu reddetti. Bunun üzerine I. Petro, Bakü'ye doğru hareket etti. Yine bu sırada Çar, Amiral Apraksin'e ordunun Şamahı'ya hangi yoldan rahat bir şekilde ulaşabileceğini araştırmasını emretti. Ancak tüm hazırlıklarını tamamlayan I. Petro, birdenbire yürüyüşünü durdurarak 5 Eylül'de Derbend'e geri döndü. Burada bir garnizon bırakıp, 7 Eylül'de, ordunun ana kısmıyla Rusya'ya doğru yola çıktı. I. Petro'nun bu planını hayata geçirmesine mani olan tek sebep, Mehemed Hüseyin Han'ın red cevabı değildi. Hazar Denizinde baş gösteren şiddetli fırtına yüzünden, Rus askerlerinin iaşesinin bulunduğu gemilerin çoğu batmıştı. Diğer taraftan atlarda yemsizlik ve susuzluk sıkıntısı yaşanıyordu. Rus ordusunda görevli bir subay olan Saymanov'un verdiği bilgiye göre bu sırada Astrahan'dan kaptan Vilboa komutasında 30 civarında yardım gemisi bekleniyordu. Ancak onlar da Hazar'ın şiddetli bir şekilde dalgalı ve rüzgârlı olması yüzünden denize açılmıyordu.²⁷ Ayrıca I. Petro'ya ulaşan yeni bir habere göre; İsveç, Rusya ile imzalamış olduğu barış anlaşmasının şartlarını bozmaya yönelik faaliyetlere girişmişti. Bu sebeple Çar derhal İsveç meselesi üzerine yoğunlaşmalıydı. Rusya'nın Hazar kıyıları boyunca ilerlemesinden rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti'nin itirazı da, I. Petro'nun geri dönmesinde rol oynayan önemli etkenlerden birisiydi. Sadrazam, Rus ordusunun o bölgede bulunmasının civar ülkeler arasında huzursuzluğa yol açtığını ve Osmanlı Devleti'nin de bu durumdan rahatsızlık duyması sebebiyle, I. Petro'nun İran sınırından uzaklaşması gerektiğini, Neplüyev'e bildirdi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra, 1722 yılının sonlarına doğru I. Petro, Derbend'ten geri

²⁶ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, s. 413-414; Butayev, a.g.e., s. 104; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014. s. 56.

²⁷ Qarayev, a.g.e, s. 56.

döndüğünü açıkladı. Osmanlı Devleti'yle yeni bir savaşa girmeyi göze alamayan I. Petro, ordunun esas kısmını yanına alarak Astrahan'a döndü. Ancak, generallerine küçük birliklerle hareket etmek suretiyle, Hazar Denizi'nin batı ve doğu kıyılarını kontrol altında tutmaları emrini verdi. I. Petro'nun geri dönüşünden oldukça memnun olan Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu hamleyle bütün şüpheleri ortadan kaldırdığını ve İstanbul'un Rusya ile ittifak dahil yapmayı arzuladığını bildirdi.²⁸

I. Petro geri dönerken Derbend, Rubas ve Darbah'ta az sayıda Rus askeri bırakmıştı. Ana ordu bölgeden ayrıldıktan sonra, Rus askerleri çok ciddi zorluklar yaşadılar. Kalelerin zayıf olmasından istifade eden Hacı Davud ve Kaytak Usmisi Ahmed Han; Müşkür, Kuba, Kürin ve Tabasaran Lezgileriyle birlikte, Rubas yakınlarındaki Rus kalelerine hücum ettiler. Kısa bir süre sonra Derbend yakınlarında Rusların işgal ettiği yerler, Hacı Davud'un kontrolüne geçti. Daha sonra Hacı Davud ve Ahmed Han'ın önderlik ettiği ordu, bir hafta boyunca Derbend'i kuşatma altında tuttu.²⁹

I. Petro, Rusya'ya döndükten kısa bir süre sonra, Hazar Denizi'nin batı sahillerinde bulunan eyaletleri tekrar ele geçirerek, Rusya'ya ilhak etmeye karar verdi. Bunun için, stratejik ve ekonomik öneme sahip olan Bakü'yü almak, I. Petro'nun ilk hedefiydi.³⁰ Derhal hazırlıklara başlayan Çar, Bakü'nün ele geçirilmesi durumunda, kalenin muhafazasını güçlendirmek için hangi önlemlerin alınması gerektiğinin araştırılması konusunda Başkomutan Matyuşkin'e emir verdi. Matyuşkin'in verdiği bilgiye göre; Bakü kalesi alındıktan sonra, güneye doğru gidilmeli ve Kür Nehri'nin sağında 300 asker bulundurulabilecek bir kale inşa edilmeliydi. Bu bilgileri aldıktan sonra I. Petro, Bakü seferine gidecek olan donanma için Kazan ve Nijniy Novgorod şehirlerinde yaklaşık 100 tane büyük ve küçük gemiler yapılmasını emretti. Ordunun yürüyüşe geçeceği sırada, 1722 Ekim'inde İran'ın başkenti Afganlılar tarafından işgal edildi. İran'ın diğer şehirlerine de saldırıya geçen asiler, Gilan şehrini tehdit etmeye başladılar. Bunun üzerine I. Petro, hazır olan gemilerle harekete geçerek, Gilan'ın derhal

²⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 44-45.

²⁹ Butayev, *a.g.e.*, s. 107.

³⁰ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 195-196.

ele geçirilmesi emrini verdi. 1722 Aralık'ında, Albay Şipov komutasındaki Rus donanması, Enzeli limanına ulaştı ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan Reşt şehrini ele geçirdi.³¹

Osmanlı Devleti de, İran'daki merkezi otoritenin zayıflamasını bir fırsat olarak değerlendirerek, Güney Kafkasya'ya ordu gönderdi. Çünkü Rusya'nın ilerleyişi neticesinde Şirvan, Revan ve hatta Gürcistan Rusya'nın eline geçebilirdi; bunun sonucunda, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Gürcü ve Ermeniler, Rusya'nın tabiiyetini kabul edebilirdi. İşte bu sebeple Osmanlı Devleti, vakit kaybetmeden Tiflis'i zaptetti. Buna karşılık, bütün Güney Kafkasya'nın Türkler tarafından zapt edilme tehlikesi, I. Petro'nun Bakü'yü işgal edişinde aceleci davranmasını sağladı. I. Petro'nun, bu tedirginliği, 13 Mayıs 1723'te Başkomutan Matyuşkin'e yazdığı şu mektupta açıkça görülmektedir:

“Gürcistan'dan aldığım habere göre; Türkler buradaki ahaliyi zorunlu olarak kendi tabiiyetlerine almışlar ve şuan Şamahı'ya doğru ilerliyorlar. Onların bizden önce davranıp Bakü'yü ele geçirmelerinden endişe duyuyorum.”³²

Yaşadığı bu endişenin etkisiyle Osmanlılardan önce Bakü'yü ele geçirmek isteyen I. Petro, hazırda ne kadar gemi varsa derhal harekete geçerek, bir an önce Bakü'ye varmalarını Başkomutan Matyuşkin'e emretti. Çar'ın emri üzerine harekete geçen donanma, 21 Temmuz 1723'de Bakü limanına ulaştı. Şehir, 7 gün boyunca bombalandıktan sonra teslim olmak durumunda kaldı. 28 Temmuz 1723'de Bakü'ye giren Ruslar, stratejik noktaları ele geçirdiler. Bakü'nün Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra, burada “kale komutanlığı” anlamına gelen komendantlık idaresi kuruldu ve Bakü'ye komendant olarak Knyaz (Knez) Baryatinskiy tayin olundu. Şehrin idarecisi olarak da, Dergâh Kulu Bey tayin edildi.³³ Rusların Bakü'ye girmesi, Hazar

³¹ Reşt şehrinin ele geçirilmesi ve olayın ayrıntıları için bkz. Qarayev, *a.g.e.*, s. 80-84. Ayrıca Aliyev, “Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması”, *a.g.e.*, s. 395.

³² I. Petro'nun Matyuşkin'e yazdığı mektuptaki sözləri, sefer sırasında orduda görevli bir asker olan Saymanov'un kaleme aldığı seyahatnamesinde geçmektedir. Bkz. Qarayev, *a.g.e.*, s. 60. Ayrıca bkz. Aliyev, “Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması”, *a.g.e.*, s. 396.

³³ Butayev, *a.g.e.*, s. 114; Qarayev, *a.g.e.*, s. 67-68.

Denizi'nin bütün kıyılarına yerleşmelerini sağladı. Rus ordusu, Bakü'den sonra ilerleyişine devam ederek, Salyan şehrini de ele geçirdi. Daha sonra I. Petro, İran Elçisi İsmail Bey'den Derbend'ten Gilan'a kadar olan toprakların Rusya'ya verilmesini istedi. Şah Hüseyin'in kendisini görevden aldığından haberi olmayan İsmail Bey, İran'dan icazet almadan 12 Eylül 1723'de Petersburg'da Rusya ile belirtilen şartlar üzerinde anlaşma imzaladı. Hukuki olarak hiçbir geçerliliği olmayan bu anlaşmayı imzaladığı için, İsmail Bey İran'da vatan haini ilan edildi ve ömrünün sonuna kadar da Rusya'da yaşamak zorunda kaldı.³⁴

I. Petro, Hazar kıyılarını ele geçirdikten sonra, buralarda yaşayan Türk nüfusunu azaltıp, Hristiyan nüfusunu artırmayı planladı. Bu konuyla ilgili 1724 Mayıs'ında, Ermeniler ve başka Hristiyanların Hazar kıyılarına göçürülmesi ve Sünnî Müslümanların da bu şehirlerden çıkarılması için Matyuşkin'e mektup gönderdi.³⁵ Dolayısıyla I. Petro, bu yıllarda Bakü ve Derbend'te Müslüman Türk nüfusunun azalmasına sebep oldu.

Rusya'nın İran Seferine Karşı Osmanlı Hamlesi

Rusya'nın Kafkasya'ya gelmesi, buradaki mevcut durumun gergin bir hal almasına sebep oldu. Rusya'nın bölgeye gelişinden rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya dâhil olabilmek için fırsat kollamaya başladı. Tam da bu sırada Rusya'nın daha önce öldürülen 300 kadar Rus tüccarını bahane göstererek Lezgiler üzerine sefer düzenlemesi ve bunun nihayetinde Hacı Davud'un İstanbul'a yaptığı sığınma talebi, Osmanlı Devleti'nin beklediği fırsatı ayağına getirdi. İran'a karşı isyan hareketi başlattıktan sonra, Şirvan'ı ele geçiren Hacı Davud, Dağıstan'a doğru devam eden Rus işgaline karşı, Eylül 1722'de Osmanlı Devleti'nin himayesini talep etti. Bu müracaatı kendi siyasetine uygun gören Sadrazam Damad İbrahim Paşa, mevcut anlaşmalar gereği, bir müddet bu isteği geciktirmek istediye de, Rusların Hazar kıyılarını hızlı bir şekilde işgale başlaması üzerine, Şirvan'ın muhafazasına karar vererek, vakit kaybetmeden Hacı Davud'u

³⁴ Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *a.g.e.*, s. 397.

³⁵ RF İİAE DNTS RAN, F. 1, Op. 1, D. 551, L. 15, 16. (РФ ИИАЭ ДНЦ РАН, Ф. 1, Оп. 1, Д. 551, Л. 15,16.); Butayev, *a.g.e.*, s. 115.

Şirvan Hanı olarak tayin etti. Derhal İstanbul'dan Derviş Mehmed Ağa aracılığıyla Şirvan'ın Hacı Davud'a verildiğini gösterir berât-ı şerîf-i âlî-şân ile bir hil'at, iki tûğ-i hûrşîd-âlem gönderildi.³⁶ Hacı Davud'un han tayin edilmesi Lezgiler üzerine sefere çıkan Rusya'yı durdurmak için yapılmış diplomatik bir hareketti.

Osmanlı Devleti, Şirvan'ı himaye ederek Hacı Davud'u han tayin ettikten sonra, bu durumu Rusya'ya bildirmek ve Lezgiler üzerine yapılması muhtemel seferin iki ülke arasındaki "ebedi sulhe" aykırı olacağını ilan etmek üzere 1722 yılının sonlarında Kapucubaşı Nişli Mehmed Ağa'yı Rusya'ya elçi olarak gönderdi.³⁷ Ayrıca Rusların, Kazakları ve Çerkesleri kışkırtmasının önlenmesi, Kafkasya'da gelişen olayların yakından izlenmesi ve İran aleyhine ittifak imkânının araştırılması gibi konular da elçinin ilgilenmesi gereken vazifelerdendi.³⁸

Nişli Mehmed Ağa, 1722 sonlarında Moskova'ya ulaştığında, daha önce İstanbul'dan tanıdığı Aleksey İvanoviç Daşkov tarafından karşılandı.³⁹ I. Petro, Nişli Mehmed Ağa ile yapılacak müzakereler için, Osmanlı meselelerine vakıf olan Daşkov'u tayin etmişti. Daşkov ile yapılan müzakerelerde Kafkas seferinin Rus tüccarlarının öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasından sonra zararlarının ödenmemesi üzerine gerçekleştiğini ve bu sefer için başka bir maksat taşımadıklarını bildirdi. Nişli Mehmed Ağa ise Lezgilerin Devlet-i Aliyye'ye iltica ettiğini, din birliği gereğince onlara sahip çıkmak durumunda olduklarını ve bu nedenle Rusya'nın Lezgiler üzerine gitmekten vazgeçmesi gerektiğini ifade etti. Bu arada Bâbiâli, Hacı Davud'dan

³⁶ BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7, s. 65-66; Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, haz. Abdülkadir Özcan ve diğ., İstanbul 2013 s. 1311; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV/1, 2. Baskı, Ankara 1978, s. 188; Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülüstan-ı irem*, haz. Muhammed Sultanov, Abdülkerim Alizade, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Bakü 1970, s. 95.

³⁷ Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetih-nâmesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970, s. 17; Ünal, *a.g.e.*, s. 46.

³⁸ BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z 1136/18 Eylül 1724; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 189; Faik Reşit Unat, "Kapıcıbaşı Niş'li Mehmet Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi", *Tarih Vesikaları*, C. II, S. 10, (1942), s. 284; Aktepe, *a.g.e.*, s. 75.

³⁹ Unat, *a.g.m.*, s. 355.

Rusya'ya bağlı olan memleketlere saldırmamasını istedi. Bu görüşmelerde iki taraf da, daha önce imzalanan ebedi barış anlaşmasına riayet edilmesi konusundaki kararlılıklarını vurguladılar. Böylelikle I. Petro, Osmanlı Devleti'yle olan bu barış anlaşmasına ihtiramen Lezgiler üzerine gitmekten feragat etti.⁴⁰ Bu müzakerelerden birisine, I. Petro tebdil-i kıyafetle bizzat katıldı. İlk başta yapılan kısa bir sohbetin ardından, I. Petro bir harita çıkartarak, Kafkas seferi ve Rus ordusunun geçtiği güzergâha dâir, Nişli Mehmed Ağa'ya bilgi verdi. Bu anlatacaklarını olduğu gibi İstanbul'a iletmesini istedi. I. Petro; Hazar Denizi, Astrahan, Derbend, Dağıstan ve İran sınırını eliyle işaret ettikten sonra, Nişli Mehmed Ağa'ya Karadeniz'i göstererek, "işte burası Karadeniz! Buranın kenarına yabancı bir hükümdar gelip asker yerleşirse, Osmanlı Devleti bundan memnun olur mu?" diye sordu. Nişli Mehmed Ağa'nın "hayır, oraya kimse el uzatamaz" cevabı üzerine I. Petro, "işte biz de buraya kimsenin gelmesini istemeyiz" diyerek, Hazar Denizi konusundaki hassasiyetlerini dile getirdi.⁴¹

Nişli Mehmed Ağa'nın, Moskova'da yaptığı görüşmelerden sonra İstanbul'a dönmesiyle beraber Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran meselesine dâir görüşmeler hız kazandı. İkili görüşmelerden sonra İran'ın elinde bulunan ve büyük bir kısmı Kafkasya'da yer alan topraklar paylaşıldı.

İran Topraklarının Paylaşılması

Osmanlı Devleti'nin Lezgi meselesini ileri sürerek durdurduğu Rusya ile uzun müzakerelerden sonra bir araya gelmesi kaçınılmazdı. Neticede 2 Şevval 1136'da (24 Haziran 1724) İstanbul'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, İstanbul Anlaşması imzalandı.⁴² Bu anlaşma, Sultan III. Ahmed'in saltanatı zamanında, Damad İbrahim Paşa sadâretinde, Reisülküttab Mehmed, Defter Emini Hacı Mustafa ve I.

⁴⁰ BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z 1136/18 Eylül 1724

⁴¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 46-47; Unat, *a.g.m.*, s. 465-467. Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova elçiliğine gönderilmesini gerekli kılan olaylar hakkında bkz. Aydın Mertayak, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti Ve Sefâretnâmesi (1722-1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s. 58-62.

⁴² BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7, s. 78-82. Anlaşma'nın ahid-nâme şeklinde Rusya'ya gönderilen sûreti için bkz. BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7, s. 96-99. Anlaşmanın Rusçası için bkz *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Tom: 7 (1723 - 1727) Kanun No: 4531, 1830, s. 303-308.

Petro tarafından İstanbul'a gönderilen Rus elçisi Neplüev arasında tanzim olundu.⁴³ Bu anlaşma ile Rusya ve Osmanlı Devleti Kafkasya'da stratejik ve ekonomik özelliğe sahip pek çok toprak parçasına sahip oldu.

Anlaşmaya göre; Şirvan'daki Lezgiler, Osmanlı himayesine girdikleri için, Rusya buna göre muamelede bulunmayı kabul etti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rusya'nın Hazar boyunda ele geçirdiği toprakları, İran tarafından Rusya'ya verilmiş gibi telakki etti. Buna karşılık Rusya, Osmanlı'nın Gürcistan'da ve Güney Azerbaycan'daki fetihlerini onayladı.⁴⁴

Yine anlaşmaya göre; İran ile çizilen sınır arasıyla, Kür nehrinin birleştiği yerden başlanarak, İran'a bırakılan Erdebil'den itibaren; Ordubad, Tebriz, Merend, Meraga, Rumiye, Hoy, Tors, Selmas ile; Gence, Berdâ, Karabağ, Nahçıvan, Revan ve Üç-kilise Osmanlı Devleti'nde kaldı. Bununla birlikte Erdebil şehri kenarından ve Tebriz'e bir saat yakın mahalden Hemedan'a doğru çekilen hattın güzergâhındaki kasabalar ve Hemedan, Kirmanşah, Erdelan şehirleri Osmanlılar'da kaldı.⁴⁵

Rusya, Osmanlıların elindeki toprakların yine Osmanlılara bırakılması için, İran Şahını ikna etmeye çalışacak ve gerekirse onu tehdit edecekti. Buna karşılık, Osmanlılar da, Rusya'nın ele geçirdiği yerlerin Ruslarda kalması konusunda, onlara destek olacaktı.⁴⁶

İstanbul Anlaşması'yla; Şabran ve Müşkür gibi Şirvan'ın verimli toprakları Rusya tarafında kaldı. Bu durum, aslında Şamahı'nın Rusya'ya bağlı kalacağı anlamına geliyordu.

Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'ya yürüdü. Diyarbakır Beylerbeyi Arif Ahmed Paşa, emrindeki 30 bin Osmanlı askeriyile, Temmuz 1724'ün sonlarında Revan'ı ele geçirerek, Güney Azerbaycan'a doğru ilerledi. Kısa bir süre sonra, Hoy ve Merend şehirlerini de zaptederek Tebriz'e yaklaştı. Tebriz'den

⁴³ *Muahadat Mecmuası*, III, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1297, s. 237.

⁴⁴ Birinci madde. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 193; *Polnoye Sobraniye...*, Tom 7, s. 304.

⁴⁵ Üçüncü madde. BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7, s. 78-82; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 193; *Polnoye Sobraniye...*, Tom 7, s. 306.

⁴⁶ Dördüncü madde. *Polnoye Sobraniye...*, Tom 7, s. 306.

sonra, Sarı Mustafa Paşa komutasında Gence üzerine yürüyen Osmanlı ordusu, Ağustos 1725'de şehri ele geçirdi. 18 Aralık 1725'de ise, İstanbul Anlaşması'na göre işgal bölgesi olmayan Erdebil şehrini hakimiyet altına aldı. Böylece Azerbaycan'ın büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Hazar Denizi kıyıları ise, Rusya'nın elinde kaldı.⁴⁷

Sonuç

Makalede görüldüğü gibi Rusya 1711'de uğradığı Prut yenilgisinden sonra güneye inme siyasetini Karadeniz'den gerçekleştiremeyeceğini anlayınca yönünü Kafkasya'ya çevirmiştir. Hindistan'a kadar olan ticaret yollarının stratejik noktalarına sahip olmaya çabalayan Rusya, bu hedefe erişmek için öncelikle Hazar'ın batı kıyılarını ele geçirme siyaseti izlemiştir. Bunu gerçekleştirmek için Lezgileri bahane göstererek 1722'de çıktığı İran seferinin sonucunda Hazar'ın batı kıyılarında Rus hakimiyetini sağlamıştır. Bunun hayata geçmesinde İran'ın içinde bulunduğu ekonomik buhran ve isyanların (Lezgi, Afgan) etkili olduğu bir gerçektir. Ancak Rusya, Kafkasya mücadelesinde Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya müdahalesinde Lezgi meselesinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Rusya kısıpca girmiş ve ele geçirdiği bazı yerlerden geri dönmek zorunda kalmıştır. İki devlet arasında gelip giden elçilerin raporlarına bakıldığında Rusya ve Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir diplomasi mücadelesi yaşandığı görülmektedir. Uzun süren müzakereler neticesinde İstanbul Anlaşması imzalanmış ve İran'ın elinde bulunan Kafkasya, iki devlet arasında pay edilmiştir. Sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde anlaşmanın Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi göze alamayan Rusya için önemli bir diplomatik başarı olduğu ortadadır. Çünkü bu anlaşma sayesinde Rusya hedefine ulaşmış, Hazar'ın batı kıyılarının kendisine ait olduğunu kabul ettirmiştir. Bundan sonra Hazar üzerinden ticarete başlayan Rusya ekonomisini giderek genişletmiştir.

⁴⁷ Aliyev, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *a.g.e.*, s. 334-335.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z 1136/18 Eylül 1724.

BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7.

RF İİAE DNTS RAN, F. 1, Op. 1, D. 551, L. 15, 16. (РФ ИИАЭ ДНЦ РАН, Ф. 1, Оп. 1, Д. 551, Л. 15,16.)

Basılmış Devlet Resmi Belgeleri

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Tom: 7 (1723 - 1727)

Kanun No: 4531, 1830 (Rusya İmparatorluğu Kanunları Külliyyatı)

Muahadat Mecmuası, III, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1297

Kitap ve Makaleler

Akçay, Eray, *İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O. 34'te Kayıtlı Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis de Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi ile Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Aktepe, Münir, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetih-nâmesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970.

Allen, William Edward David, "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Çev. Serkan Acar, XXVIII / 1, 2013, s. 301-313

Aliyev, Fuad, "Şirvan üsyanı. 1722-1735-ci illərdə Azərbaycanın Xəzərboyu əyalətlərinin Rusiya tərəfindən işğal olunması", *Azərbaycan Tarixi, (XIII-XVIII əsrlər)*, Red. Oqtay Əfəndiyev, III, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2007. s. 386-387.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.

Bakıhanov, Abbaskulu Ağa, *Gülistan-ı irem*, haz. Muhammed Sultanov, Abdülkerim Alizade, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Bakü 1970.

Berdzenishvili, N. A, ve diğ., *İstoriya Gruzii (S Drevneyşih Vremen do 60-X godov XIX veka)*, T. 1, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Uçebno-Pedagogičeskoy Literaturı, Tbilisi 1962.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul 2015.

Butayev, Abdulakim Abdulkerimoviç, *Narodno-osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya tret XVIII veka)*, İzdatelstvo Mavel, Mahaçkala 2006.

Cioranescu, Georges, “L'activité de Démètre Cantemir pendant la campagne russe en Perse (1722)”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, 29/2, 1988, s. 257-271.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, haz. Abdülkadir Özcan ve diğ., İstanbul 2013.

İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneysih Vremen do Kontsa XVIII v., Red. B. B. Piotrovskiy, Akademiya nauk SSSR, Moskva 1988.

Meshia, Ş. A, Y. Z. Tsintsadze, *İz İstorii Russko-Gruzinskih Vzaimootnoşeniy X-XVIII vv*, İzdatelstvo Soyuzu Pisateley Gruzii, Zarya Vostoka, Tbilisi 1958.

Qarayev, Elçin, F. İ. Soymonovun “Xəzər dənizinin və orada həyata keçirilən Rusiya işğallarının, imperator Böyük Pyotrun tarixinin bir hissəsi kimi təsviri” adlı səyahetnaməsi Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi, Bakı 2006.

Külbilge, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2010.

Ünal, Fatih, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Ordu 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV/1, 2. Baskı, Ankara 1978.

Poslannik Petra I na Vostoke: Posoltvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718-1725 godah, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi İzdatelstva “Nauka”, Moskva 1986.

Smirnov, N. A., *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi incelemeleri*, çev: Arif Berberoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2005.

Yeşilot, Okan, *Şah'ın Ülkesinde : Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, çev. Nilüfer Epeçeli, V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.